

**Tog‘ay Murodning “Otamdan qolgan dalalar” asarida qo‘llangan
ibora, etnografizmlar va milliy urf odatlar**

Shodiyeva Shaxro‘za

Termiz Iqtisodiyot va Servis Universitetining

Filologiya va tillarni o‘qitish o‘zbek tili

yo‘nalishi 3- bosqich talabasi

Telefon nomer: +998940390616

Annotatsiya: Maskur maqolada Tog‘ay Murodning “Otamdan qolgan dalalar” asarida qo‘llangan iboralar va etnografizmlarning o‘sha davrda hamda bugungi kunda qay darajada ishtirok etganligi yoritilgan, hamda bu maqolada o‘zbek xalqiga mos urf-odatlar ochib berilgan.

Kalit so‘zlar: Tulki qiziga to‘y berdi, Kun sariq-sariq nur to‘kdi,botar kunni otar tongi bo‘ladi, bo‘laman degich el bir-birini botirim deydi – bo‘lmayman degich el bir-birining etini yeydi, dehqon davlati – yer, kattalar tinch – olam tinch, ko‘pga kelgan ko‘rgulik, mehmon atoyi xudo.

XX asr o‘zbek adabiyotida “Otamdan qolgan dalalar” romani bilan o‘chmas iz qoldirgan Tog‘ay Murodning frazeologizmlardan, shu jumladan og‘zaki nutq frazeologizmlaridan foydalanish mahoratini o‘rganish o‘zbek adabiy tilining ichki manba asosida qanday boyib borayotganini o‘rganish uchun asos bo‘ladi. Mazkur ishda Tog‘ay Murodning “Otamdan qolgan dalalar” romanida o‘zbek adabiy tilining va Surxon shevasiga xos frazeologizmlardan foydalanish mahorati tadqiq etiladi. Yozuvchilarning asar

qahramonlarining o'ziga xos jihatlarini tasvirlashda frazeologizmlardan qanday foydalanganligi o'rganish har doim dolzarbligicha qolib kelgan.

Tog'ay Murodning "Otamdan qolgan dalalar" romanida qo'llangan iboralarning rang-barangligini ko'rib, ularning asar g'oyasini, obrazlarning xarakterini ochib berishdagi o'rni beqiyos ekanligining guvohi bo'lamiz albatta. Yozuvchi Tog'ay Murod roman oxiridagi ilovasida "Men o'zbek xalqiga haykal qo'yaman!" – deb bejizga yozmagan edi. Ushbu roman bilan xalqimizga chindan ham katta haykal qo'yishga musharraf bo'ldi.

Yozuvchi o'z asari tilining tabiiyligini ta'minlash uchun ham Surxon vohasi shevalari, so'zlashuv nutqi shakllari, xalq iboralaridan mahorat bilan foydalangan. Asar juda sodda tilda, haqiqiy dehqon tilidan bayon etilgani tufayli ham unda qo'llangan jaydari so'zlar, birikmalar va iboralar o'quvchini tezda o'ziga rom eta oladi. Tog'ay Murod asar qahramoni Dehqonqulning sodda, do'lvor xarakteriga mos iboralarni topib qo'llagan.

Yozuvchi qahramonlari tilidan iboralarni ishlatganida, ularning ichki dunyosini, boshqalarga munosabatini ham hisobga olgan. Shuning uchun ham Dehqonqulning onasi uni koyir ekan og'ir so'zlar bilan qarg'amaydi, balki:

"Onamiz ketimdan tosh otib qoladi. – Ha, **oshingni yeyin** sen tentakni, oshginangni yeyin! deydi". Maktab direktorining nutqidagi ibora esa o'z o'quvchisini odam o'rnida ko'rmaydigan, o'ta qo'pol, bemehr bir kimsa, qahri qattiq odamligidan darak beradi: "Jasadingni qara"! **Jasadingdan eshak hurkadi!** O'l-e, shu kuningga-e!" Aslida xalq "haybatidan ot hurkadi" deydigan iborani uning tilidan "Jasadingdan eshak hurkadi" deb ishlatadi. Tog'ay Murod asarlari iboralarini o'rganish xalq orasida keng o'llanilayotgan, ammo hali badiiy adabiyotga, adabiy tilga kirib kelmagan iboralarni aniqlash, ular asosida badiiy asar tili iboralari lug'atini yaratish imkonini beradi. Tog'ay Murodning asarlarida milliy ruh, qadimiy an'ana va marosimlar, unutilish arafasida turgan qadriyatlarni yoritish alohida o'rin tutadi.

Milliy qadriyatlarimiz kitobxon qalbiga birinchi navbatda tilimiz orqali jo bo'lgan. Romanda Surxon vohasining so'lim qir-adirlari, tanti va mehnatsevar odamlari hayoti, tog'-u toshlarining betakror manzaralari tasvirlangan. Tabiat manzaralarini qahramonlar xarakter-holati, kechinmalari bilan uzviy bog'liq holda tasvirlash – adib asarlariga xos yetakchi xususiyatdir. Asarda tabiat o'zgarishlari qahramonlar kayfiyatiga qarab o'zgacha uslubda ifodalangan. Masalan: **Tulki qiziga to'y berdi. Kun qiyalab-qiyalab nur to'kdi. Kun sariq-sariq nur to'kdi. Kun betini ko'rib bo'lmadi. Kun nuriga qarab bo'lmadi. Olam iliq-iliq bo'ldi. Olam sariq-sariq bo'ldi. Havoda oppoq-oppoq bir nimalar uchdi. Havola-havola uchdi. Aylana-aylana uchdi. Burala-burala uchdi. Osmon misoli un elaklamish-un elaklamish bo'ldi. Oppoq bulutlar orasidankun to'kilib-to'kilib turdi**

“Tulki qiziga to'y berdi” ushbu jumlaning adib o'zi o'ylab topmagan. Bu, otobobolarimizdan qolgan ibora. Bunday holat osmonda yirik-yirik qor parchalari o'ynoqlab ko'rinish berganda, quyosh zangori tus olsa ham, o'z tarovatini yo'qotmay turgan payt bo'ladi. Shu manzaraga qarab dehqonlar “Tulki qiziga to'y berdi” deyishadi.

“Otamdan qolgan dalalar” romani tilining o'ziga xosligi yana shundan iboratki, ko'p hollarda asarning ta'sir kuchini oshirish niyatida adib so'zlarni takror-takror qo'llagan. Masalan: “Yormazorda muhtasham masjid-madrasa bo'ladi. Oqqoshsho mo'min-mazlumni ana shu Yormazor masjid-madrasa qoshida to'dalaydi. Mo'min-mazlum mung'ayib-mung'ayib turadi. Mo'min- mazlum birov-birovini ko'ksiga yig'laydi. Mo'min-mazlum uzun kun ana shunday turadi”. Ushbu misolda yettita gap, o'ttiz uchta so'z bo'lib, ularda “Mo'min-mazlum” sifati olti marta takrorlanib kelgan, ya'ni har bitta gapda shu sifat qayta-qayta qo'llanilgan. “Yormazor”, “bir-birovi”, “yig'laydi” kabi so'zlar ikki martadan qo'llanilgan. Bundan ko'rinib turibdiki, takror qo'llanilayotgan so'zlar soni **o'n to'rtta**, matnda esa jami **o'ttiz uchta** ishlatilgan, ya'ni, gaplarning deyarli yarim so'zlari takror qo'llanilgan. Asarda qo'llanilgan so'zlarning ko'pida Milliy “**muhtasham bir masjid-madrasa**”, “**mo'min-mazlum**”, “**ko'ksiga yig'laydi**” va “**yelkasiga yig'laydi**” kabi so'z-

iboralar milliy qadriyatlarimiz, kechmishimiz aks ettirilgan, milliylik nafasi ufurib turgan til birliklaridir. "Otamdan qolgan dalalar" asari o'quvchilarning milliy qadriyatlarimiz haqida tasavvurga ega bo'lishlariga yordam adabiyotimizning shunchaki navbatdagi namunalari emas.

XX asr, aniqrog'i, salkam bir asr davom etgan istibdod nihoyasida maydonga kelgan "Otamdan qolgan dalalar" bilan "Bu dunyoda o'lib bo'lmaydi" romanlari o'sha asr intihosida o'lkada yuz bergan milliy uyg'onish natijasida boshlangan millatning bir necha avlod asl o'g'lonlari – yorqin iste'dodlar qalbini olov bo'lib o'rtagan nido bo'lib yangraydi.

"Otamdan qolgan dalalar" bosh qahramonining nomi qahhorona tarzda ismi jismiga mos – Dehqonqul. Muallif roman yaratilishi jarayonidagi ijodiy-ruhiy holati ustida to'xtalib: "Endi qonim o'z g'animlarim uchun qaynamadi. Yo'q, o'z

g'animlarim o'z yo'lida qoldi. Endi qonim...qudratli g'animlarim uchun qaynadi..., –deb yozadi. Bu lo'nda e'tirofda romanning asosiy ruhi – pafosi aniq ravshan ifodalangan. Aniqroq qilib aytadigan bo'lsak, bu roman Olloh in'om etgan eng ulug' ne'mat-hurligini, mustaqilligini, erkini, ozodligini boy bergan, bosqinchilar bo'yin turug'ini bo'yniga ilib, istibdod iskanjasida qulga aylangan xalqning ayanchli holi, u chekkan zahmatlar tufayli adib dilidagi oh-armon, nola-fig'on, bir asrdan ortiq davom etgan imperiya zulmi, zug'umiga qarshi zo'r nafrat-tug'yon kabi yangradi. Roman markazida Dehqonqul obrazi turadi. Asar voqealari hayoti,taqdiri, qismati, ruhiy dunyosi ona yer, kindik qoni to'kilgan muqaddas tuproq bilan mustahkam bog'liq hisoblanadi. Xullas, har bir yozuvchi frazeologizmlardan o'z imkoniyati doirasida ustalik bilan foydalangan.

Yozuvchi iboralarini asar qahramonlari tilidan ishlatar ekan, ularning ichki dunyosi, ma'naviyatini yaqqol ko'rsatishga harakat qiladi.

T.Murodning "Otamdan qolgan dalalar" romani iboralarini tahlil qilar ekanmiz, asarda o'zbek tiliga xos 300 ga yaqin iboraning 400 marotabadan ortiq qo'llangan. T.Murod iboralarini takror-takror qo'llashdan qochadi. Vaholanki uning so'zlarga kuchli bo'yoq

berish maqsadida soʻzlarni, soʻz birikmalarini, baʼzan butun boshli gaplarni takror qoʻllash usuli hammaga maʼlum.

Biz romanda **boshidan qolsin, esidan chiqmoq, esini yigʻmoq, gap yoʻq-soʻz yoʻq, gap oʻroli kelganda, ichidan qirindi oʻtmoq, koʻz ostidan qaramoq, koʻz uzmaslik, oʻpkasini bosolmaslik** kabi iboralarninggina ikki, ayrimlarining uch-toʻrt marta qoʻllanganligini koʻramiz. Bu hol yozuvchining oʻz qahramonlari nutqiga huda-behudaga iboralarni kiritib, sunʼiy boʻyoqdorlik yaratishdan qochganligini korsatadi. Xalq maqollari, urf-odatlar nomlarini ifodalovchi soʻzlar ishtirokidagi iboralar: **botar kunni otar tongi boʻladi, boʻlaman degich el bir-birini botirim deydi – boʻlmayman degich el bir-birining etini yeydi, dehqon davlati – yer, kattalar tinch – olam tinch, koʻpga kelgan koʻrgulik, mehmon atoyi xudo, mehnat – mehnatning tagi rohat, koʻz qoʻrqoq qoʻl botir, koʻz tarozi – koʻngil qozi, olisni shoʻrvasidan yaqinni yovgʻoni yaxshi, yer xamir – oʻgʻit xamirturish, yon qoʻshning – jon qoʻshning, chilla suv – tilla suv, oʻzbekning qonib, mehmon kutgani – podsho boʻlgani** va boshqalar.

T.Murodning “Otamdan qolgan dalalar” romani asar bosh qahramoni, oddiy

oʻzbek dehqoni, paxtakor, oʻz davrining qurboni Dehqonqul tilidan hikoya qilinadi. Asarning Dehqonqul tilidan hikoya qilinishi yozuvchiga keng imkoniyat yaratadi. Shuning uchun ham Dehqonqul oʻz nutqida “jelovchi” sheva vakillarining soʻzlarini ham, oddiy xalq tilidagi tasviriy ifodalarni ham, soʻzlashuv nutqiga xos iboralarni ham ishlataveradi. Bu hol oddiy kitobxonni, uning ruhiyatini, ichki dunyosini, oʻsha davrdagi vaziyatni tushunib yetishiga imkon yaratgan.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. T.Мурод. Отамдан қолган далалар. – Тошкент: 1994, 29-bet.
2. Tog`ay Murod. “Отамдан қолган далалар”. OQD, 54-bet
3. Murod, Tog`ay. Отамдан қолган далалар. – Toshkent: G`afur G`ulom nomidagi Adabiyot va san`at nashriyoti, 1983.
4. Shodmonov, A. (2022). “Tog`ay Murod asarlarida xalqona iboralar va maqollar”. Scientific Progress, 3(5), 195–198.
5. Sobirova, D. (2023). “Tog`ay Murod asarlarida folklor va etnografizmlar”. Zenodo.
6. Rasulova, M. (2023). “Milliy qadriyatlar va ularning badiiy talqini: ‘Отамдан қолган далалар’ misolida”. Humanities Scientific Journal, 8(2), 122–126.